

ÖRÖKSÉG

DÉR ZOLTÁN

A KILÁTÁSTALANSÁG REGÉNYE

Schwalb Miklóst jó tollú, szellemes, sokoldalú újságíróként ismerték Vajdaság-szerte, meglepetésként hatott tehát, amikor 1934-ben regény-nyel jeletkezett. A meglepetést csak fokozta, hogy a forradalmi nyugtalanságáról ismert szerző éppen nem forradalmi közezből, hanem egy nagyvárosi szálloda konyhájából szemelte ki hőseit. Regényének címe is ez: *Fiú a konyhából*.

Az életrajz ismerői sejtik, a Schwalb-irodalom jelzi is, hogy a közeg megválasztásában az író szakácsmúltjának is szerepe lehet. Azt azonban ma sem lehet biztosan megállapítani, mi játszott döntő szerepet ebben a választásban: az anyagismeret-e, vagy a személyes emlékekhez való ragaszkodás lírai intenciója. Való igaz, hogy a konyhai milió Schwalb regényét érdekesen megkülönbözteti a szociális problematikát feszegető korabeli művekből, noha kapcsolata velük nyilvánvaló. A szegénységről, a tőkés kizsákmányolás áldozatairól, a proletárélet sivárságairól talán sohasem írtak annyit, mint a húszas és a harmincas évek fordulóján, amikor a világgazdasági válság oly brutálisan juttatta kifejezésre a tőke gátlástalanságát, s az ellene való szervezkedés, a forradalom átmeneti csődje a reményt mind nagyobb próbának tette ki. Schwalb regényének kritikussai a német irodalom és film fasizmus előtti termésének is szerepet tulajdonítanak a szociális felelősség fölerősödésében, de az irodalmi források, ösztönzések körét hiba volna leszűkíteni, hiszen Zola óta — Gorkijon és Barbusse-ön át a vajdasági expresszionizmusig — a szociális problematikát sokan segítettek napirenden tartani. Upton Sinclair-t, Gorkijt és Barbusse-t Schwalb regényének hőse is emlegeti, s olyan hangsúllyal, amely a kapcsolat szorosságára enged következtetni. S bár ilyenformán nem kerülnek szóba, a magyarországi szociális irodalom olyan képviselőit, mint Nagy Lajos, szintén az ösztönzők között említhetjük. Nemcsak a kizsákmányolás leleplezése miatt, nemcsak az úr-szegény ellentét kíméletlen ábrázolása miatt, hanem azért is, mert ő is, akár Schwalb, a tengődő értelmiségi szemüvegén át nézi ezt a konfliktust. S ez igen fontos, mert

kihát a konfliktus tartalmára is. A népi írók vagy József Attila szintén az elnyomott szegény emberek felől nézik és ábrázolják a világot, de műveikben csak elvétve észlelhető, hogy irigyelnék is az úri világ örömeit. Számukra az ember szegényen is olyan gazdag, hogy világának, érzéseinek kifejezése, rajza köti le a tehetséget, s uralja ihleteit. Az osztály közelsége és világképe az emberképre úgy hat ki, hogy abban a gazdagság, szépség, életrevalóság tartalmi dominálnak, s egyfajta puritán önérzet, mely lenről is a gazdagságtudat fölényével nézi a társadalom haszonélvezőit. Más a helyzet annál a radikális értelmiségnél, amely nem érzi a javakat, az életet termelő osztályok közelségét, melegét, de közletről, szinte a küszöbről látja a kiváltságosok életvitelét: a vagyon, a pénz hatalmát, asszonyok, lakomák, kulturális parádék bőségét, az előkelőség varázsát. Ahogy Tóth Árpád, Szabó Lőrinc vagy Nagy Lajos látta: lázadó haraggal és emésztő szomjúsággal. S így élte át a szegénységet Schwalb is. A regényében túltengő szexualitást is ez magyarázza.

A Schwalb-regény ihletét tehát az értelmiségből jött forradalmár lázadó indulata táplálta, s ennek heveny töltést az a kilátástalanság adott, amely a harmincas évek elején Vajdaságban különös süllyad nehezedett a haladás képviselőire. A regény központi figurája élete csődbe jutásának fordulóján az író, mintha alakja nevében is tenné így elmélkedik: »A kilátástalanság mindenestre sokkal rosszabb a szegénységénél. (...) Az a remény, hogy az éhezést dús lakmározás, s didergést meleg szoba és az aszkézist forró lánytést tapadása válthatja fel, hatalmas erőt kölcsönöz az embernek, de amikor az elkínzott ember nem látja a virradatot, a gyötrelmes éjszaka végét és reménységet nem szárnyalhat el a sivatag ígéretes oázisáig, akkor meghalnak benne az akarások, kialszik a lélek és mint fuldokló, úszó szalmaszálak után kapkod.«

Erre a pontra ért tehát János, a *Fiú a konyhából* központi alakja és sorsa az író helyzettudatának egész tartalmát kívánja példázni. Kérdés, mennyiben sikerülhet ez: a forradalmi értelmiségre nehezülő nyomás s az ellene való lázadás milyen mértékben fejeződik ki benne?

Huszonhárom éves, amikor a színen megjelenik. Túl van már néhány próbán, a tartalmatlan szerelmek, a munkanélküliség sivár emlékei. Szorongva néz jövője elé, pedig különben semmi baja: úszik jól futballozik, van mestersége, s mindenki rokonszenvesnek találja. Főleg a nők. A vendéglőben, ahol új élete elkezdődik, s ahol ő a segéd szakács, eleinte jól elboldogul. Igaz, a szobája csak egy lyuk a padlason és forró, mint a pokol, de a személyzet barátságos vele, s Mancsi, szobalány animális odaadással s anyai gondoskodással szereti. János azonban elégedetlen. Magasabb, tartalmasabb életre vágyik. Ennek ígérete fénylik föl egy Tini nevű leány alakjában, aki olvasott, rejtelmes, finom léleknek látszik, s hősünk Mancival szeretkezve is csak tud gondolni: emésztő vágyakozással, mámoros képzelődéssel. Az első együttlét nagy forróságát azonban, mint jeges zuhany, lehűti Tini úr képmutatása. Az érzékiség lázába feledkező fiút brutálisan rendre utasítja, s kidobja.

S ezután Jánost kudarc kudarc után éri. Mancit ugyan, aki mellette áll, veszíti el állását, megtalálja, de az ő nagylelkűségében egyre kevesebb

sebb öröme telhet, mert az utcára került lány öreg és gazdag szeretője pénzén tartja el.

A lejtőnek azonban ezzel még nincs vége, sőt egy alkalommal még a szerencse is rámosolyog Jánosra, de csak azért, hogy aztán annál keservesebb legyen a zuhanás. Ismerőse révén bejut egy futballcsapatba, ahol némi pénzt is kap, s földereng egy szép, új szerelem lehetősége is: Jolán is művelt, finom, gyönyörű leány. De apja tisztviselő és háziúr, s mikor a zsenge kapcsolat kitudódik, Jánosnak mennie kell. S ebben a kétségbeesett lelkiállapotban a futballkarrier főpróbája is csak rosszul sikerülhet: súlyos sérüléssel viszik kórházba, aztán haza, a szűkösen élő szülőkhöz. S hogy a csőd teljesebb legyen, János, hajlami ellenére — betársul egy hamiskártyáshoz. Az nyakába varrja a szeretőjét, s vele a nemibajt. Ezzel zárul a regény: János, hogy a gyógyításhoz szükséges pénzt előteremtse, a féltve őrzött családi aranyórát elviszi a zálogházba: »A deres ég alatt, a fagyott útburkolaton siet a kapott életű Stern János a zálogház felé, hogy azután... — Ki ismeri az azutánt?! — Ki látja az azutánokat?!«

A történet ebben a kivonatos, vázlatos formájában túlságosan kiélezettnek, a csőd szándékoltnak tetszhet. A részletek azonban annyi hitelesítő leírást, életszerű mozzanatot tartalmaznak, hogy a szándékoltság korántsem ennyire szembeötlő: a kifejlés meggyőzőbb. Különösen a konyhai sürgés-forgás, a forró atmoszféra, a vendéglő hajszás életének ábrázolásában kamatozik szerencsésen az életismeret. Másutt nem a tárgyi elemek bősége, élethitele, hanem a jelenetépítés ügyessége tartja eleven lüktetésben a történetet. Legjobban talán az a fejezet példázza ezt, amelyik végén János és Jolán szerelme kitudódik. A családi ebéd kényelmesen ábrázolt előkészületeibe, a szívélyes idill gyanútlan harmóniájába, mint egy buta véletlen pokoli disszonanciája hasít bele a gyermek ártatlan kotyogása arról, hogy a senkiházi János megcsókolta a ház kisasszonyát.

A példa nem elszigetelt. Az események, ha nem is ilyen változatosan, színesen, de végig lendületesen peregnék. Külső történés, belső vívódás, töprengés jó ritmust alkotva váltják egymást. A hosszabb leírásokat, a tétlenség állapotait mindig egy új, fontos esemény váltja föl s lendíti a cselekményt előbbre. Többször szinte naiv természetességgel ugranak be ezek a szükséges fordulatok, mint a mesében. De ez sem változtat azon, hogy a *Fiú a konyhából* legtöbbet ennek a sodró lendületnek köszönhet. S ha tudjuk, hogy a szociális nyomorúság leleplezésére vállalkozó írásokat hányszor terheli agyon a részletező tárgyiaság, a nyomor rajzának folyamata sokszor mennyire monoton tud lenni, Schwalb nagyvonalú lendületességét még inkább becsülhetjük.

Egyértelmű azonban nem lehet ez az elismerés, mert a regényben a csőd felé igyekvés közepette a cselekmény sietősebb, mintsem hogy az ábrázolás eléggé elmélyült és színes lehetne. Leggazdagabbnak a központi figura rajza mondható, ami természetes is, ha tudjuk, hogy ez az alak életrajzi fogantatású. De részes a sikerben az elgondolás is: az, hogy János érzékeny, sokat olvasott, gondolkodó ember, aki tartalmas, értelmes élet után vágyik, s ezt az igényt a korlátozott, kisszerű közegben kellene megvalósítania. Lehetőségei és vágyai között olyan sza-

kadék támad így, mely életét feszültségben tartja, s a cselekményt mozgató energiákhoz juttatja. Schwalb tehát e rendhagyó figura révén is eltér a proletárábrázolás sablonos változataitól, sőt a lumpenregényektől is, mivel hőse nem hazardér, nem szertelen, nem gátlástalan, hanem rendes életre termett ember. A szerelem láza ugyan fölötte is úr, de ezt a lázt még a fiatalság természetes mohósága, szenvedélye táplálja s nem a ferdült ösztön. Az is igaz, hogy a nyárspolgári konvenciókat megveti, de ebben sincs semmi abnormális, s más dolgaiban is vonzó. S nemcsak számunkra. Szívesen segítenek rajta nők és férfiak, s annyi szerencse éri, mint a kiválasztottakat.

Ehhez képest kissé önkényesnek is érezzük a megoldásokat, melyek a lejtőre sodorják. Igaz, hogy az író a kilátástalanság érzését akarta tárgyiasítani, s János tehetetlenségét ábrázolva bírálja is a passzivitást, az erőtlenséget, s így a küzdelem elvét szolgálja. De ezt a szándékot nem válthatta hiánytalanul valóra. S nem azért, mert kissé erőszakosan sodorta Jánost csődbe, hanem azért, mert kudarcait egyetlen alapokból, az osztályhelyzetből s főleg a munkanélküliségből eredeztette. Akiket János igazán tudna szeretni, azok művelt úrilányok, osztályuk nem tűrheti kapcsolatukat. Akik osztályos társai és fenntartás nélkül szeretik őt, azokat ő találja kevésnek, szimplának. A konfliktust ez a helyzet csak elmélyíthetné, ha a kisasszonyok iránti szerelem szellemi többlete valóban kirajzolódna, s így elvesztésük súlyt adna a csődnek, megokolná az emberi leromlást. Ilyen elmélyítésre a sok szerelem közepette nincs mód, s az íróban talán még az alakteremtés képessége se elég erős. Tagadhatatlan, hogy a kisasszonyok iránti rajongás nem nyerdag gazdag emberi motívációt: felületes ismeretségen, ábrándokon alapul, s így akkor se juthatna kifejezésre benne a kilátástalanságban vergődő értelmiségi egész helyzete, ha a munkanélküliségnél rétegesebb, összetettebb okok siettetnék a csődöt.

S ezen a ponton még az a kétség is fölmerül, hogy János szakács volta szolgálhatja-e teljes sikerrel az író szándékát. Az még egy szakácssegédéről is elhíhető, hogy sokat olvas, intelligens és filozofikus elme. Vonzalma a kisasszonyok iránt szintén hihető, de nem válik a regény javára, hogy János esélyei annyira valószínűtlenek, hogy igazi, szoros és szövevényes kapcsolat közte és a tisztviselőcsaládok között létre sem jöhet, s így kapcsolatuk és idegenségük világnézeti, erkölcsi, pszichológiai tartalma nem rajzolódhat ki. Röviden szólva: Schwalb egy ilyen teljes konfliktus élményét és indulatát kibontakoztatva ábrázolhatta volna igazi súlya szerint a hangsúlyozott kilátástalanságot, de ezt a szakácssegéd János helyzete nem tette teljes mértékben lehetővé. Akikhez pedig közel férhet, azokban nem talál neki való emberi tartalmakat, ezért szerethezesei szimpla szexualitással gépiesednek, melyek emléke, ereje nem emelkedhet sorsformáló jelentőségűvé. Pedig a Mancival való kapcsolat kínál ilyen lehetőségeket, de ezek kiaknázása a lány jellemének szimplasága miatt elmarad. A kisasszonyok viszont Jánosnál és szeretőinél is sematikusabb figurák. Föllobbanásaikat nem okolja meg, csak állítja a regény, s így elvesztésükön, pálfordulásukon meg sem ütközhetünk. Csak János megy miattuk tönkre, noha okos, egészséges, fiatal és szeretik a nők.

A tendencia mohó érvényesítésének tehát kárát vallja a mű. De a meggyőződés, amely a tendencia mögött rejlik, mégsem meddő. Ha a jellemrajz gazdagságában nem is, de az előadás lírai hevületében, zaklatott mozgalmasságában hírt tud adni magáról, erejéről, mélységéről. Bori Imre irodalomtörténete joggal véli expresszionista jellegűnek ezt a regényt. Leírásai nem árnyaltságokkal, nem plaszticitásukkal hatnak, hanem a bennük feszülő indulat teltségével, izgalmával. János egy alkalommal — a regényírásról ábrándozva — így töpreng: »Ha én írni tudnék (...), micsoda remek könyvvel lepném meg a világot. Igaz, vannak jó írók, akik nagyszerű eszmékkel lepik meg a világot, azokat tetszetős formában dobják piacra. Valami azonban — nem tudom, mi? — hiányzik ezekből a könyvekből. Olyanok ezek, mint a szép festmények: élethűek, teljesen olyanok, mint a modell, de valami hiányzik belőlük — a mozgás. — Az életmegnyilvánulás biztos jele a mozgás, az energiaforrások robbanásszerű munkája. Ez hiányzik a regényekből.« Schwalb tehát a jelek szerint szándékosan törekedett úgy írni, hogy robbanásszerű lendületek vigyék előre az eseményeket. Ezért hanyagolta el a részleteket, s dolgozott vázlatos, vastag vonalakkal, harsány színekkel, dinamikus, súlyos effektusokkal. Egy szerelemmel vemhes helyzetben például így jellemzi Jánost: »... vad akarások lendülnek ki a fiú lélekszikláji mögül, viharos lázadások serkentik tette a véré: igen, akarom! — ismétli.« Regénynek ritkán válik javára az ilyen expresszionista verskonvenció, de az igen, amikor a mozgás valóban eseményszerűen nyilvánul meg. S ebben a regényben gyakran ér forponthoz a cselekmény, s az eseménytől a figurák lélegzete eláll, szívverése fölgyorsul, s az izgalom sokszor az önkívületig fokozódik: »Nagyszerű volt — mondja a kipirult lány és kitégult orrcimpákkal szívja be az élet illatát.« Hát még mikor János a rajongott leány levelét megkapja: »Borzasztó! — a szíve felugrik a nyakába, a szeme zöld fényben én, a lábai remegnek, azután valami forróság, nem olyan, mint amilyent a nap küld be az ablakon, kúszik szét a testében.« S nemcsak az ember érez ilyen túlfűtötten, a táj is, a virágok például »fájdalmasan vonaglanak«. Sőt a konyhai munka is olyan, mintha valami végzetes harc jegyében zajlana: »A kések megcsendülnek, a sültök nagyot koppannak az asztalon, zörögnek a bádog ételhordók, a lányok rajvonala megindul a tálaló felé.« Idézhetnénk még több ilyen, drámainak tetsző részletet, de ahol a háború szavai föl sem ötlenek, a leírásban ott is van valami drámai lüktetés, valami baljós sodródás. A lejtőn való sodródás előérzetét sugalló dübörgés: »... a kávéházi tereméből biliárdgolyók csattogása hallatszik, a söntésben fehérkötényes bácsi loccsantja az öblös poharakba a habzó sört, a primhegedűs ütemesen rángatja a vonóját és lakkcipőjével üti a taktust, a lelkek belemerülnek a zenébe és a limonádék jeges borzongatással csúsznak le a száraz torkokon.«

A kilátástalanság ellen feszülő lírai indulatot tehát ez az expresszivitás a koncepció gyöngeségei ellenére is éreztetni tudja. A szociális igazságtalanságról, a proletárellet sivárságáról pedig lépten-nyomon, direkt és indirekt módon is beszél ez a könyv. Néhol nyíltan is agitál a hivatalnok-korlátoltság, a passzív belenyugvás ellen, nyíltan adja tudtul az ábrázolás eszközeivel s tételesen is a kizsákmányolók iránti ellen-

szenvét, és hirdeti a világ újjáteremtésének eszméjét. Ezek a mozzanatok s a regény lírai pátosza feszültséggel töltik föl a gyöngébb részeket is, s a regényt az előbb már elemzett értékekkel együtt vonzó és ígéretes kezdeménnyé avatják.

S jelentőségét ma is ez adja; az, hogy a jugoszláviai magyar irodalom szociális érdeklődésének egyik legkorábbi dokumentuma. Mint Bori Imre írja: »a vajdasági magyar irodalom egyik legérdekesebb és legjellemzőbb alkotása«. S elsősorban ezért fogadta örömmel az egykorú kritika is. Noha hibáit még leglelkesebb bírálói is érzékelték. »Sokszor mintha túlságosan könnyed volna — olvassuk az egyik recenzióban —, mintha a párbeszéddek halmozódnának, a sok szó miatt nem hatolhat mélyebbre az írói bonckés. (...) Kár, hogy szociális vonatkozásában sem ad mélyebb alapot, tágabb látkört.« A *hétről-hétre* lapjain Kolozsi János a nyelvezet ellen tett kifogások mellett a konyhai milió sűrűbb, tüzetesebb rajzát hiányolva megállapítja, hogy a regény kissé elvont, s a »címétől messze eső kérdések behatóbban foglalkoztatják a szerzőt«. S ez a kifogás, ha a konyha tüzetesebb ábrázolását illetően vitatható is, azt jól sejteti, hogy az író közérzetének intellektuális tartalmai a szakácsélet közegében nem fejeződhetnek ki hiánytalanul. (1934. szeptember 16.)

És szóvá teszi szinte valamennyi bírálat a szexualitás túltengését — legélesebben Lévay Endre a *Híd* 1934. évi szeptemberi számában —, ami azért szembeötlő, mert Schwalb nem vájkál a nemiség szenzációiban, a szeretkezések leírásában a mai normákhoz mérten akár szűkszavúnak vagy puritánnak is mondható. Az ellenérzéseket bizonyára a váltotta ki, hogy az általa leírt esetek nem mélyülnek emberi dokumentummá. A szeretkezés helyzeteinek emberlátató szenzációi nem bontakoznak ki. A megkívánás, fölizzás és kielégülés gépies ritmusban ismétlődnek kevés változatossággal.

Az egykorú kritika tehát érzékelt ezeket a hibákat, de azt is — például Ambrus Balázs kritikája —, hogy a kilátástalan küzdelmek légkörét mennyi rátermettséggel érzékelteti. (*hétről-hétre*. 1934. október 7.) »Meg vagyok lepte ettől a „svunggal” teli íráskészségtől...« Legpontosabban Lévay Endre nevezi meg ezt az adottságot, mikor a regény »frappáns folyamatosságáról« beszél. Szinte valamennyi bírálat nyereségként emlegeti azt, hogy Schwalb egy ismeretlen, félpolgár, félproletár közegben ábrázolja a kor egyetemes érdekű konfliktusát, s ezzel föl is fedez egy érdekes tenyészetet. S külön nyomatékkal esik szó arról, hogy a vajdasági irodalom vákuumszerű időszakában, a gazdasági válság utáni bénaság közepette, egy reménytelennek látszó állapotban jelent meg ez a regény, s így jelentősége túlmutatott önmagán. »Mindenesetre — írja a *Tükör* recenzense — bátor ember lehet, ha a vajdasági közönytől burjánzott magyar ugaron könyvvel, magyar könyvvel mert előállni. Bátorság, fiatalság, hit és önbizalom kell hozzá, és hisszük, hogy mindezek az erények valóban mind megvannak Schwalb Miklóspan,« (1934. szeptember.)

Ezt a bizalmat Schwalb Miklós mártíromsága tragikusabb nyomatékkal igazolta, mint előlegezői kívánták volna. S egyúttal a regényt is új fénybe állította: mártírirónk egyetlen regényévé, a tehetségében

rejlő lehetőségek legfontosabb dokumentumává avatta. Jelentősége megnőtt a mártíromság révén, s a mártíromságban elpusztult érték fájdalmasabbá, sugárzóbbá vált általa.

Nemcsak a kegyelet iratja velünk ezeket a sorokat. Schwalb Miklós epikusi pályájának a *Fiú a konyhából* csakugyan nyitánya volt. Az olcsó papíron, igénytelen külsővel és sok nyomdahibával megjelent könyvecske hátsó borítóján már egy új regény kiadásának közelségéről olvashatunk. »Az író egy napilap izzó levegőjű szerkesztőségébe viszi el az olvasót. (...) A rotációs gép, ez a kapzsi szörnyeteg — a lejtőre jutott társadalom szimbóluma — éhes gyomorral várja az emberi agyaktól kitértelt betű-takarmányt, amelyet meghamisítva, tápérték nélkül, de pompás csomagolásban juttat el az olvasók ezreihez. Ennek a gyász munkának a hősei a kézirat fölött görnyedő munkatársak — jók és rosszak, tehetségesek és bárgyúak, egyenes lelkűek és jellemtelenek —, akik pár garasért kifacsarják az agyukat és lassan elkopnak az Élet préselő mindennapiságában. (...) Az *Elkopott emberek* éppen azokat a részleteket rögzíti le fényképszerűen, amelyeket a bérenc írók kínosan elgallgatnak és így az olvasók nem tudhatják, hogy mi van a színes lepedő mögött.«

Egy rövid, beharangozó ismertetésből nincs jogunk a regény egészére következtetni, de ismerjük első fejezetét is (a *hétről-hétre* 1934. december 3-i számában jelent meg), s ennek alapján föltételezhető, hogy Schwalb a *Fiú a konyhából* zárt és szellemileg redukált világa után új művében beszédesebb közeg révén akarta ábrázolni a politikai depresszió közepette vergődő értelmiség állapotát. Az *Elkopott emberek* a toll robotosairól akart szólni, s általuk a kor emberneműsítő tendenciájáról. Immár nemcsak tendenciájában, de tárgyában is kifejezve azt a rokonságot, párhuzamot, amely a *Budapest Nagykávéház* Nagy Lajosával, a *Sátán műremekei* Szabó Lőrincével kapcsolja össze. A leromlás, elkopás, elszürkülés tendenciájának hangsúlyozásában még azt az egyetemesebb panaszt is jelenvalónak érezhetjük, melyről Tóth Árpád ilyen felejthetetlenül beszél:

Minek a lélek balga fényűzése?
Aludjunk. Másra kell ideg s velő.
Józan dologra. Friss tülekedésre.
És rossz robotos a későnkelő.

Schwalb azonban korántsem ilyen szelíd, nem elégikus. Őt lázadó indulat fűti, mint Szabó Lőrincet, s epés leleplező szenvedély, mint Nagy Lajost. Támadó indulat a »bérenc-írók« ellen. Majtényi Mihály lehetségesnek véli, hogy 1934-től 1941-ig épp azért nem talált kiadóra ez a regény, mert a »színes lepedők«, a kulisszák mögötti titkokat akarta kibeszélni. »Mit akar ez a szókimondó? Talán azért, kapirgál az elmélyült íróemberek és sajtómunkások fészkeiben, mert gyenge újságíró és ábrándozó, vörös költő. (*Szikra és hamu*. Forum, 1963. 171.)

Hogy a regénnyel szemben létezett-e ilyen vélekedés, ilyen eredetű akadály, biztosan nem tudhatjuk. Tény, hogy egészében nem jelenhetett meg, s kéziratát az 1941-es letartóztatás rémületében a hozzátartozók elégették. S ezzel Schwalb talán legfontosabb írói teljesítménye veszett el. Az a mű, amely világképéről s a közegről, melyben érett fővezet létezett, a legrészletesebb képet adhatta volna. Az általunk ismert fejezet önmagában is elég az előbbi föltételezés alátámasztására. Kitűnik belőle, hogy Schwalb, ha nem is a hétköznapi aprólékosságát s nem is »fényképszerűen« másolja, de anyagát epikusi hitelességgel idézi. Lehet, hogy más részleteiben, mint Majtényi föltételezi, a harciasság művészietlen gyűlölködésig torzult, de ebben a fejezetben az emberlátás, a helyzet- és sorsidézés, magyarázás szenvedélye, epikusi izgalma dominál. A szituációk rajza itt sem részletező, nem »rajzszerű«, hanem látomásszerű, de érdemes megfigyelni, hogy az életforma belső lényegét, emberemésztő hisztériáját milyen tárgyszerűen elevenítik meg az ilyen részletek: »A szedőgépek, a szív féltve vigyázott billentyűi, percnyi szünet nélkül kopognak a pincében, a munkaruhás, görnyedő emberek cikcakkzó ujjai szédült táncot járnak a celluloid kockákon, a rovatkás rézalakok, mint bepálinkázott katonák, intéznek rohamot a forró ólompép ellen és a bugyborékoló fém alatt szembántó kék fények ugrálnak a gázcsövek szájainál.« Van ebben valami a konkrét tényeknél messzebbre, mélyebbre utaló jelentés, de a realitástól a leírás sohasem szakad el. A primér sík ép és életszerű valósága nem mitizálás révén, hanem a képek intenzitása, emberérdékű dinamikája révén kap súlyosabb értelmet: »A pince állandó moraja átrágja magát a falakon, föl, egészen a padlásig, ahol sárgult papiroscafatok, korhadt lécek és szálkás ládák várják a feltámadás napját. Ez a föld alatti moraj betölt mindent, felszívódik az idegrendszerbe, beleivódik a vérbe és körülbástyázza az agyat.«

A szerkesztőség figuráinak megjelenítésében még markánsabb, még pontosabb az ábrázolás. Már ebben a vázlatos képsorban is egymástól élesen elkülöníthető, sorsokat idéző arcképek rajzolódnak ki. Merész és szellemes vázlatok, melyek érett, sőt rutinos íróra vallhatnának, ha nem lüktetne bennük a gyorskép készítőjének mohó nyugtalansága, az érdekes, sőt kényes anyag kamerába fogásának epikusi izgalma. Az öreg Lauterer jellemképében például ilyen sorok olvashatók: »A ruhája kopott és a kalapján felhőszerű zsírflekkék lovagolnak, de a humora csorbitatlan és hunyorgós szeméből gyerekes csínyek emlékei kandikálnak ki.«

A legnagyobb figyelemben a fiatal Garádit részesíti a szerző. A regényt beharangozó szöveg szerint ő a »jövő embere«. S az ismert fejezet szerint is egyetlen figura, aki nem lefelé, a csöndes romlás felé tart. Értelmiségi sarj, akit hangszerkészítő inasnak adtak az ötödik gimnázium után, s aki a gazdasági válság folytán utcára kerülván, majd ráébredve a bajok gyökerére, levonja a következtetést: vállalja a harcot. Ezért lesz újságíró, ahol naponta meg kell küzdenie a szellemét megnyirbálni igyekvő szerkesztők önkényével.

Ebben a figurában könnyű magára az íróra ismernünk, s abban a konfliktusban, mely Garádi művészi igényei és a lap célszerű kívánalmai, kényszerei között már az első fejezetben fölvázolódik, egy olyan

konfliktus lehetőségére, amely a leromlás, a lezüllesz szociális indítékait, motivációit érdekesebb, sok intellektuális motívum kibontását ígérő megoldással gazdagíthatta. Egyáltalán: a Garádiban szóhoz jutó személyes érdek s a figura kapcsolata a szerkesztőség változatos ember-tenyészetével az előző regény szimpla konfliktusainál rétegebb, szövénnyesebb viszonylatrendszer működtetését tehette lehetővé. S teljesen jogosnak véljük Majtényi Mihálynak azt a föltevését, hogy mind Schwalbról, mind a közegről, melyben harcolt, ez a mű pótolhatatlan információkat közölhetett volna.

* Harminc éve, hogy Schwalb Miklóst a Horthy-hadsereg bírósága a bácskai ellenállásban való részvétele miatt halálra ítélte. Az ítéletet 1941. november 18-án fél hétkor mondták ki, s egy óra múlva végre is hajtották. Tizenöten jutottak erre a sorsra, köztük Mayer Ottmár és Simokovich Rókus, a Híd egykori szerkesztője, a mozgalom kiváló vezetője. Író, a szó szoros értelmében vett író egy volt közöttük: Schwalb Miklós. Mártírsága irodalmunk történetének is része tehát, emlékének őrzése irodalmunk ügye is. Ezért közöljük az Életjel gondozásában hamarosan megjelenő kötetéből a *Tavaszi* és az *Ősz* című verset és a bevezető tanulmány egyik fejezetét.